

Szimbolikus településszerkezet

Csaknem minden településnek vagy kisebb tájegységnek van egy-két helyi születésű szakértője, akik szűkebb környezetük anyagi és szellemi kultúrájának különféle megnyilvánulási formáit felgyűjtik, s anyagukból alkalom adtán közölnek is. E tevékenységüket az illető terület elismert szaktekintélyeinek útmutatásai szerint végzik. Ha például saját településüket vizsgálják, tárgyukat a szaktudomány szempontjainak megfelelően a „milyen a település?” oldalról közelítik meg és írják le; sohasem azt kérdezik: „mi a település?” az ottlakó emberek szemszögéből. Van egy implicit településfogalom: a település az, amit én — az ideális megfigyelő — településnek tartok, látok.

Az emberek a települést másként és másként élik meg, az egyes utcasarkoknak, tereknek, házaknak, ösvényeknek jelentésük van, nagyon gyakran más és más személy más és más jelentést rendel ugyanahhoz az elemhez. Ezért *belülről* kellene látni a települést ahhoz, hogy a *milyen* kérdésre igazán válaszolhassunk.

Erre a szempontváltásra a helybeli szakértők képesek is lennének, mert szóra tudják bírni az embereket, nem kellene utánozniuk az adatközlésre szorító településföldrajzot.

Nem állítjuk, hogy a településföldrajz fölösleges; hiszen elmond egy faluról egy egész sor dolgot: például a környezet geomorfológiája, településszerkezet, telekbeosztás, népességmozgás, az életmód és az életforma alakulásainak tükröződése a falu arculatában stb. A gazdasági-társadalmi élet érzékelhető, kvantifikálható megnyilvánulásait írja le, és jövőbe mutató következtetéseket próbál megfogalmazni. Habár nem lép tovább és nem tekinti feladatának az ember—település viszony kutatását, kiindulópontokkal szolgál egy antropológiai szemléletű megközelítésmóddhoz, s ennek eredményeiből nyeresége is van. Ez utóbbi két kijelentés világosabbá válik, ha egy konkrét példán nézzük meg az ember—település viszonyt. Első fokon azt vizsgáljuk, hogyan, mire használja saját települését egy közösség. Ezúttal itt a település funkcióit nem a létfenntartó-biológiai szükségletek, hanem a közösség belső életének „szellemi szférája” működésének, szerveződésének szempontjából elemezzük.

Új városaink tervezése, illetve a régiek modernizálása során fokozottan tekintettel kell lennünk arra az emberi igényre, hogy szükségét érezzük egy társadalmi csoporthoz való tartozásnak: valahogyan a régi városi szokásokhoz hasonlóan kell egy kör, amelyben ismerik az embert, amelyben megvan a helye, amelyben az emberek felelősséget éreznek egymás iránt.”

E.T. HALL

A vizsgálat helye Lövete, Hargita megyei nagyközség. Választásunk nem esetleges: itt a természeti-társadalmi elemösszesség az átlagosnál koncentráltabb, ezért feltételeztük, hogy a kutatott jelenségnek is szembetűnőbb, megragadhatóbb sajátosságai vannak.

A település—ember viszony

egyetlen vonatkozását választottuk vizsgálatunk alapjául, éspedig a település szerkezeti tagolódásának módját és e szerkezeti egységek szerepét.

A Kis-Homoród völgyében települt falut a szaktudomány halmazfalunak nevezi. A településszerkezet alakulásában a két legfontosabb tényező figyelemreméltó sajátosságokat mutat; a szűk völgy, meredek domboldalak és a szapora népesség meghatározza a településképet: sűrű utcahálózat, keskeny, kanyargós utcák, beépített telkek, szorosan egymáshoz tapadó csűrök, magas házak. Kivétel a földcsuszamlástól északra fekvő falurész, amely szerkezetiileg útifalu; itt a házakat gyérebben építették, nagyobbak a telkek, a gyümölcsösök és zöldségeskertek sem ritkák. A településszerkezet kétarcúságának okát a későbbiekben próbáljuk megvilágítani.

Első lépésként nézzük meg, hogyan tagolja a lakosság a falu belső terét. Utcákkal, hidakkal mint kiemelt térelemekkel három „szegre” — Alszeg, Középszeg és Felszeg — osztják a falut. A felosztás a Kis-Homoród folyási irányához viszonyítva történik, de külső szemlélő a határvonalakat semmiféle jelből nem olvashatja ki. Csak a közösség megegyezés szerinti, belső használatra létrehozott jeleinek ismeretében határozható külön a három szeg. Annyira éles volt az elhatárolás, hogy például az egyik ilyen kiemelt utca két oldalán lakók két különböző szeghez tartoztak, ami azt jelentette, hogy egy mintára szervezett, de külön intézményeket használtak.

Erre a hármas tagolódásra rátevéődik egy negyedik, amely végigfut mindhárom szegen és egy képzeletbeli zárt körvonalat alkotva kétfelé választja a falu terét. (Lásd Lövete térképábráját). Nevezzük jobb híján a jelképes körvonalon belüli teret „felértékelt”, a kívülmaradót „leértékelt” térnek.

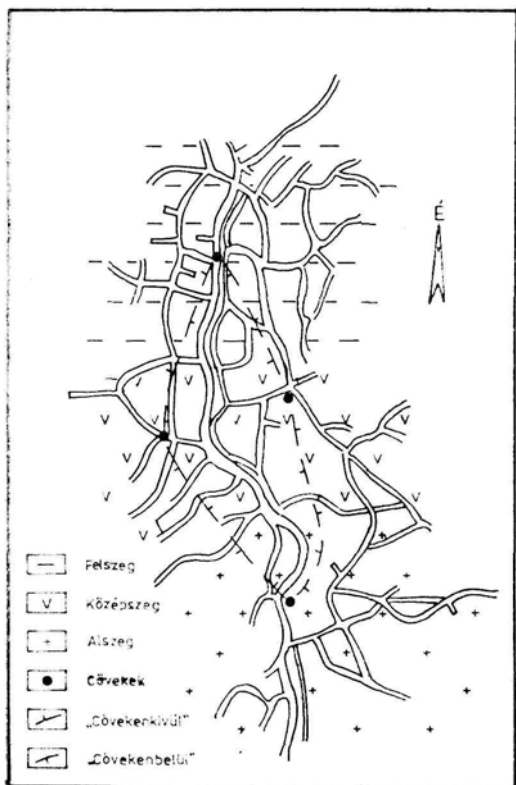
A választóvonalat „cövekek” jelölték: „A cüvek az megvót! Mi nem emlékszünk reá, hogy *milyen* vót, de azt pontosan tudjuk, hogy hol vót a négy cüvek: egy vót Kardé felé a Tókos Istán házánál (Ny), egy vót a templom kerítése mellett kívül (K), attól kifelé esött Sópástya s Csató, harmadik Felsőszegbe, a Mihály hídnál (É), a negyedik Alszegbe, a csendőrségnél (D).” (S.I.)

Kérdés, hogy a megnevezett helyeken tárgyi mivoltukban csakugyan léteztek-e az adatközlők átfogta időszak előtt cövekek, vagy csupán a közösség szimbólumteremtő tevékenység-

gének eredményei. Ennek megállapításánál fontosabb szerintünk a cövekek jelentése: a három szegre tagolástól függetlenül, ezekre rátevődve, két ellentétes előjelű térre osztották a falut, vagyis felosztás volt a felosztásban, megkülönböztetés a szegeken belül, amely az egyén helyét jelezte a szűkebb társadalomban. A vizsgált időszakban a térbeli hovatartozás, mint a közösségre jellemző

tevékenységek rendezőelve

határozható meg. De milyen szerepük volt a szegeknek, amelyek a közösségi megnyilvánulások szintjén fontos szabályozóelemként működtek; meghatározzák, hogy kik és hol lépnek kommunikációba. A cövekelés szerinti térfelosztás az egyéni viselkedésmintákat, választható magatartásformákat szabályozza. A három szegben külön-külön volt *tánc*, mielőtt a népház felépült, a *fonó* „es úgy vót alszegi, középszegi s felszegi, minden szegben külön a serdülőleányoknak, nagyleányoknak, menyecskeknek, idősebb asszonyoknak, s a *házasságok* es többségben a szegek szerint alakultak, vót kivétel elég, de a többség, azt lehet mondani, így vót“ . (L. J.) A *kultúrteremben* a bálokon a mai napig megfigyelhető a szegek szerinti csoportosulás: az alszegiek az oldalaj-

A várost most elsősorban nem a kereskedelem vagy a kormányzás székhelyének, hanem az új típusú emberi személyiség — „az osztatlan világú ember“ — kifejezésére és aktivizálására szolgáló organizmusnak kell tekintenünk. Tarthatatlanná válik a régi szemlélet, amely a világot emberre és természetre, városlakóra és falusira, görögre és barbárra, állampolgárra és idegenre osztotta: a kommunikáció szemszögéből egész bolygónk egyetlen településsé változik, s ennek eredményeként a legkisebb szomszédsági egységeinket avagy lakónegyedeinket is az immár tágabban értelmezett világ működőképes részmodelljeként kell megterveznünk“.

LEWIS MUMFORD

tó körül ülnek, a középszegiek a karzat alatt, a felszegiek hátrább, a tűz felől. Lehet, hogy ebbe belejátszik az, hogy „az én koromban, s azután es, az iskolában az egy évfolyamúak három párhuzamos osztályba jártunk, az A-ban az alszegiek, a B-ben a középszegiek, a C-ben felszegiek“ . (S.J.)

„Temető es külön van Alszegnek s Felszegnek, az Ágostonhídon alóliak az alszegibe, az azon fejjelvalók a felszegibe temetkeznek“ (S.I.).

A gazdasági élet egyes intézményeit (a juhsgazdák cimboraságait, a csordákat, legeleket) is szegek szerint szervezték.

Mit jelentett mindhárom szegben a felértékel (az adatközlők szóhasználatában „cüvekon belől“) és a leértékel („cüvekon küjjel“) térben lakni? Az első az „út melletti“, „víz melletti“ hely, a „falu dereka“, itt a módosabb réteg lakott, a másodikban „hegybeliek“, a gyengébb gazdák, kevés birtokkal rendelkezők, pásztorok. A társadalmi hierarchizáltságot tükrözte tehát a térfelosztás: „Aki cüvekon küjjel lakott, azt alábbvalónak tartották. Ha bémentünk az út melletti leányhoz vizitába, ott foghegyről fogadtak — no, pásztorfogadni jöttél-e, fiam? — mindjár ijénököt kérdöztek. Aki a lokba lakott, azt elébbvalónak tartották. Ha út melletti legény ment cüvekon küjjeli leányhoz, s a szülők vagy nagyszülők megtudták, az nagy baj vót, nagy dolgot csináltak belöle“. De nemcsak a hierarchizáltságot tükrözte a térfelosztás. Például a ruházat anyagát, díszítőelemeinek méreteit, formáját (főleg a női viseletnél) a térben elfoglalt hely szerint nevezik meg: a „hegybeliek“, a sópástiak, csatóiak egyféle díszítőelemeket, a „falu derekában“, másfélét használnak. E jelzőmód mögött természetesen a társadalmi tér szintgörbéi húzódnak.

Hogy a közösség életében a tér ilyen intenzív jel-szerepet kap, annak okai a helyi adottságok-

ban rejlenek. A külön szegek szerint szervező-dő kommunikációs alkalmak az idők folyamán olyan

kommunikációs környezetet

termeltek ki, amelyek a nagyobb közösségen (falun) belül külön közösségek számára jelentettek életteret. A kívülről szövevényesnek látszó kapcsolathálózatban az együttes élmények hatására nézetek, attitűdök, értékek egységesülnek, viselkedésmintákká szerveződnek. Ha ezeket a csoporttagok megsértik, a csoport szankcióval reagál, ha pedig külső támadó teszi, akkor védekezik ellene.

Az egységesülés folyamánként a különböző csoportokban különféle csoporttulajdonságok termelődhetnek, és ezek a mindennapi nyelvhasználatban, a másoktól való elkülönözödés verbális és más természetű gesztusaiban is megfogalmazódtak: „Nagyapám azt mondta, hogy a felszegi s az alszegi nép között annyi különbség van, mint két ország népe között“. (P.R.). „Félszegbe módosabbak, de szűkmarkubak, nem olyan segítőkészek, mint Alszegbe. Itt van Alszegbe ez a Kövespatak, ez es sokszor veszélyezteti a népet, itt a nép esszetartóbb. Ha valami baj van, azonnal mennek segíteni, de odafel nem ennyire. Én tudom, mert onnat jöttem le!“. (P. I.)

A csoportok elkülönülésének első pillantásra nincs más kritériuma, mint a térbeli hovatarozás, ez a tény eleve elrendeli az egyén kapcsolat-környezetét, kifejezi, kézzelfoghatóvá teszi a valahová tartozást, ugyanakkor elhatárol

„ÓSLAKOS“ ÉS „NOMÁD“ ÉRTÉKREND

Az „óslakos“ értékrend csúcán a szülőhely, a származás, a gyermekkor önmagáért való értékei állnak. Az otthon mint „családi fészek“ válik személyes, igen nagy érzelmi megterheltségű értékke. A város és lakóhely kerül az élet középpontjába. A helyi hagyománnyal és a helyi értékekkel való azonosulás játszik döntő szerepet. A „nomád“ értékrend nem szülőhelyközpontú. A város, a lakóhely megválasztása teljes mértékben a szakmai karriernek, az anyagi lehetőségeknek rendelődik alá. Nem kötődik meghatározott helyi hagyományokhoz. Lakókörnyezetével nem azonosul. A város sajátosságaira nem érzékeny. Ha a „nomád“ értékrend kerül túlsúlyba, a társadalom érzéketlenné válik a természeti környezet és a sajátos városkép degradálódására.

ALEKSANDER WALLIS

más csoportoktól. Futólag említettük, hogy milyen tárgyi jelekkel teszi „láthatóvá“ a csoport saját tagjainak hovatarozását. Ezek a jelek a csoportközi kapcsolatokban működtek, felismerhetővé tették a csoporthoz tartozást, illetve nem tartozást olyan szituációban is, amikor az egyén kilépett csoportja teréből.

A térbeli helyzet tehát a szemiozsis során mint fő csoportképző tényező működik. A kialakuló csoporttudat („mi, alszegiek, összetartóbbak vagyunk“) csak kifelé, a más csoportok irányába egységes. Befelé differenciált, a társadalmi hierarchizáltságot jelző „leértékelt“ vagy „felértékelt“ térbeli helyzet már az egyén szintjén kap jelentőséget vagy okoz bonyodalmakat kapcsolathálózata szervezésében, milyenségében.

A fentiekben az adatközlők átfogta időszak egészéről beszéltünk. A mai helyzetről szükséges elmondanunk, hogy egy egységesülési folyamat megy végbe, amelyben a csoporthovatarozás jelei tartalmukat veszítik vagy átminősülnek.

Érdekes kérdés a településszerkezet kétarcúságának oka. Az északi rész, ez az útifalu, kényszerű kitelepülésből (az 1913-as földcsuszamlás után) keletkezett, addig szerkezetileg szervesen hozzátartozott a faluhoz, a Felszeg „cöveken kívüli“ része volt. Kérdés, hogy szerkezetileg miért nem lett halmazfalu az északra települt rész is, hisz az ökológiai viszonyok ezt nem akadályozták. Megítélésünk szerint a magyarázat az emberek tudatvilágában keresendő. Felfogásukban ez a falurész hátrányos, „leértékelt“ térnek minősül, a kiköltözéssel a „cöveken kívüliség“ is kiköltözött. Tükröződik ez a tény a szóhasználatban is („mi a faluból jöttünk fel“). E minősítés azonban csak részben indokolható a gyakorlati élet tényeivel (például a közintézményektől való távolság), s a hátrányok mellé legalább annyi előnyt is felsorakoztathat a külső szemlélő. De ő nem érzi a halmazfalu eleven húzó-vonzó erejét, ami úgy fogva tartja az egyént, hogy csak a kényszer szakítja ki belőle.

Az önálló életre kelt kommunikációs háló, az évtizedeken keresztül mindennap forgalmazódó közösségi jellegű tudás így lesz településszerkezetet alakító tényező.

Adatközlők:

Ladó Ignác, sz. 1907
Péter Imre, sz. 1928
Péter Rozália, sz. 1932
Silye Ilona, sz. 1930
Silye József, sz. 1955

OLÁH SÁNDOR